

BOLALAR ADABIYOTIDA ISMLARNI QO'LLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

*S. Abdurazzoqova*¹

Annotatsiya:

Bu ilmiy izlanishning asosiy maqsadi bolalar adabiyotidagi qahramonlar ismlarining turlarini tahlil qilishdan iboratdir. Adabiy qahramonlar hikoya syujetini qurish uchun yaratiladi. Odatda, yozuvchi hikoya syujetiga mos keladigan ismlarni hikoya qahramonlari uchun izlab topadi. Qo'shimcha ravishda, hikoya rivojiga hissa qo'shmaydigan qahramonlarda ismlar mavjud bo'lmaydi. Bolalar adabiyotida bu hodisa, ayniqsa, tasavvurlar dunyosida muhim rol o'ynaydi. Adabiy antroponomiya bu izlanishning bir yo'nalishidir. Ma'lumotlar esa quyidagi janrlar asosida tahlil qilinadi: realistik, tarixiy va fantastik. Shu narsa ma'lumki, adabiy ismlar ikki turga bo'linadi: urf-odatlariga asoslangan va urf-odatlardan uzoq ismlar. Urf-odatlariga asoslangan ismlar realistik va tarixiy romanlarda uchraydi va urf-odatlardan uzoq ismlar esa fantastik va tarixiy romanlarda uchraydi.

Kalit so'zlar: adabiy antroponomiya, bolalar adabiyoti, urf-odatlariga asoslangan ismlar, urf-odatlardan uzoq ismlar.

doi: <https://doi.org/10.2024/mqw6q464>

Bugungi kunda bolalar adabiyotida harakatlarga emas, balki xarakter yoki qahramonga asoslangan matnlarga e'tibor qaratilgan. M.Nikolayevaning fikriga ko'ra, adabiy personajlarning psixologik va axloqiy jihatlari, masalan, shaxsiy fazilatlari, o'rganish usullari sifatida ishlatiladi [5]. M.K.Gibkaning fikriga ko'ra esa badiiy adabiyotda xarakter yoki qahramon tushunchasi adabiy asarlarga ma'no beradigan muhim elementlardan biri hisoblanadi. Asar qahramonlari aniqlangandan so'ng, ularga mos keladigan ismlar yaratiladi [6]. Adabiy personajga ism topish yoki tanlash juda ulkan mashaqqat talab etadigan jarayon hisoblanadi. Chunki asardagi voqealar rivoji bevosita asar qahramonlarining ismlari bilan uzviy bog'liq bo'ladi. Shunday ekan, adabiy personajga nom berish uchun yozuvchidan ilgari bilganidan ko'ra ko'proq bilim talab etiladi, chunki personajlarga semantik jihatdan juda ko'p ma'no yuklangan bo'ladi. Hali hanuzgacha, ko'plab mualliflar qahramonlariga ismlar topa olishmasa, ishga kirisha olmaydilar [1]. Bir qarashda, ismlar faqat nomlash, shaxsni tasdiqlash vazifasini bajaradi va bu jamiyatimiz a'zolari uchun tanish umumiy tushuncha hisoblanadi. Biz qachonki ismlarni o'rganish jarayonida ularni chuqurroq tahlil qilishni boshlar ekanmiz, ismlar o'zlarining shaxsni tasdiqlash rolidan tashqari, madaniy, interaktiv va ijtimoiy yo'naltirilgan funktsiyalarni bajarishini tushunib yetamiz. Chunki har bir davrda qo'yilgan ismlarda ko'plab ma'no yashiringan bo'lib, ular orqali o'sha zamon haqida, shaxslarning xarakterlari haqida tushunchalarga ega

¹ *Abdurazzoqova Sabohat Abdurazzoq qizi, SamDCHTI mustaqil tadqiqotchisi*

bo'lamiz. "Ismlar shunday ideal vositaki, ular yordamida jamiyatdagi o'zgarishlarni o'rganish mumkin, chunki jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar nomlash tuzilishi va amaliyotiga ta'sir qilishi mumkin" [10].

Badiiy ijod va lingvistik innovatsiyalar adabiy personajlarning nomlanishini tavsiflaydi. Birinchisi ishora, ikkinchisi esa doimiydir. Ikkala holatda ham inson xususiyatlaridan foydalaniladi. Shunday qilib, ular adabiy antroponimlarga aylandi. Shakl va ma'noni o'rganish adabiy kontekstda ismlarning funksiyalarini ko'rib chiqishda foydali bo'lishi mumkin. Napolano ta'kidlashicha, [2] "agar xayoliy qahramonlar mavjud bo'lsa, xayoliy ismlarni o'z ichiga olgan jumlar oddiy va noan'anaviy iboralardan iborat bo'ladi. Adabiy antroponimlar hikoya syujetiga qanday ta'sir qilishi olimlar, yozuvchilar o'rtasida ko'plab mulohazalarga sabab bo'lmoqda. Shuning uchun ko'plab olimlar adabiy antroponimlar ustida ko'plab izlanishlar olib borishmoqda. Ushbu tadqiqot ishida mana shu masala ko'rib chiqiladi.

Ismlar, shuningdek, ma'lum bir shaxsning kelib chiqishi va uning jamiyatdagi o'rnini ko'rsatadi. Har bir ism ma'lum bir sababga ko'ra paydo bo'ladi. Har bir ismning o'z tarixi, tarjimai holi va geografiyasi bor. Ismlar lingvistik jihatdan realistik yoki uydirma bo'lishi mumkin. Til birligi sifatida ismlar shaxslarga nom berish uchun qo'llaniladi va shaxslarni bir-biridan ajratadilar. Masalan, yozuvchi o'z hikoyasida qahramonlaridan biriga Odil (O'zbekcha ism) ismini tanlasa, bu tanlovga o'ziga yarasha sabab borligini tushunib yetamiz. Biz bu ismni semantik jihatdan tahlil qilganimizda oldimizda adolatli insonni ko'ramiz. Bu nomga ijobiy munosabatni bildiradi. Lekin hikoyada Ofat ismli qahramon eshitilganda, bir yomon fazilatga ega ayol tushuniladi. Agar mana shu salbiy ma'noga ega Ofat ismini stilistik jihatdan tahlil qilsak, bu ism asar ichida ijobiy obraz sifatida ishlatilishi mumkin va bunday nomlashda o'sha ma'lum davr yoki vaqtdagi nimadir sabab bo'lgan bo'lishi mumkin. Ismlar, shuningdek, millatchilik, qadimiylik va yangiliklarga ega bo'ladi. Inson nomlari bilan shug'ullanadigan antroponimiya bugungi kunda alohida ahamiyatga ega. Har bir inson ism nimani anglatishi, qaysi tilga tegishli ekanligi va boshqalar haqida ko'p ma'lumotlarni bilishni xohlaydi. Shu sababli, ushbu sohani keng targ'ib qilish hamma uchun zaruratga aylandi. Ba'zida psixologik holat ta'sirida hosil bo'lgan ismlar o'zimizni, boshqa odamlarni va atrofimizni qanday qabul qilishimizga ta'sir qiladi va bu ijtimoiy amaliyotlarga ta'sir qiladi [4].

Adabiyotda ishlatiladigan nomlar adabiy ismlar yoki taxalluslar deb ataladi va ularni nazariy o'rganish adabiy antroponimlar deb ataladi. Gerus-Tarnavetskiyning so'zlariga ko'ra [3], adabiy nomlar stilistik jihatdan ko'rib chiqiladi va badiiy til va adabiy texnikaning rivojlanishi va o'zgarishini hisobga olgan holda o'rganilishi kerak. Badiiy til-bu estetik zavq berish uchun qurilgan til hisoblanib, adabiy vositalar esa muallif ma'lum bir ma'noni ochish uchun foydalanadigan tilning qurilgan shakldir.

Langendonk odamlarning aloqa ehtiyojlaridan kelib chiqqan holda [9] shaxsiy ismlarni uchta toifaga ajratadi: birlamchi rasmiy shaxsiy ismlar, ikkilamchi rasmiy shaxsiy ismlar va norasmiy shaxsiy ismlar. Shu narsa ma'lumki, adabiy ismlar ikki turga bo'linadi: urf-odatlarga asoslangan va urf-odatlardan uzoq ismlar. Urf-odatlarga asoslangan ismlar realistik va tarixiy romanlarda uchraydi va urf-odatlardan uzoq ismlar esa fantastik va tarixiy romanlarda uchraydi. Xuddi shunday, ismlar ramziy ma'noga ega bo'lishsa, an'anaviy ismlar va shaxsning o'ziga xos xatti-xarakatlarini ifodalaydigan ismlar esa noan'anaviy ismlar deb ataladi. [8].

Shuningdek, u syujet rivojlanishidagi personajlarning rollarini tavsiflovchi adabiy nomlarda uchraydi.

An'anaviy ismlar umumiy antroponimiyaga ishora qiluvchi ismlar va/yoki familiyalardan iborat. Bunga ingliz tilida Entoni Renfryu, Garri Uinston va Tom Geyts, o'zbek tilida Temur Malikov, Alisher Hamzayev kabi ismlar misol bo'la oladi. Ular jamiyatda qabul qilingan kelishuvga binoan ma'lum bir nomni qabul qiladilar va ishlatadilar. Bundan tashqari, unvon shu turga kiradi, chunki u ta'lim darajasi va yoshi kabi ijtimoiy o'ziga xoslikni ko'rsatish uchun ishlatiladi. Bunga janob, xonim va doktor misol bo'la oladi.

An'anaviy bo'lmagan ismlar jamiyatning rasmiy qoidalariga va ko'rsatmalariga mos kelmaydigan to'g'ri ismlar toifasini yoki boshqa to'g'ri ismlardan (deantroponimlar, detoponimlar), shuningdek individual va guruhli umumiy ismlardan (deappellativ, antroponimizatsiya, antroponimizatsiya) kelib chiqqan bilvosita to'g'ri ismlar toifasini tashkil qiladi.

An'anaviy bo'lmagan ismlar cheksiz ijodkorlikka ega va oltita toifaga bo'linadi: taxalluslar, shaxsiy ismlar, foydalanuvchi nomlari, taxalluslar, ikkiyuzlamachilik iboralari va antroponimatsiyaga uchragan individual va guruh nomlari [8].

Qahramonlar nomlari muallifning ijodkorligiga qarab farq qiladi. Yozuvchi maqsadlaridan biri hikoyalar rivoji haqida ma'lumot berishdir. Ularning ma'nosini bashorat qilish uchun ismlarning tuzilishi uni yetkazishga qodir bo'ladi. Nazariy jihatdan olganda, nomlarning ikki turi bo'lmish an'anaviy va noan'anaviy ismlar barcha janrlar, ya'ni realistik, xayoliy va epic janrlar uchun tatbiq etiladi.

Xulosa. Adabiy antroponimlar hikoyada voqealar ketma-ketligini rivojlantirish jarayonida qahramonlarning rolini aniqlash yoki tavsiflash uchun yaratiladi. Ikkalasi ham o'quvchilar ismlarning tipologiyasini diqqat bilan o'rganib chiqib, bunday ismlarning ma'nosini yaxshiroq tushunishlari uchun zarurdir. Bundan tashqari, janrlar ishlatilishi kerak bo'lgan nomlarning turini belgilaydi: an'anaviy yoki noan'anaviy. Va nihoyat, shuni ta'kidlab o'tish joizki, o'quvchilarning nomlarga bo'lgan munosabatini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlarni yanada jadal davom ettirish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

[1]. A. Fowler, *Literary names: personal names in English literature*. London: Oxford University Press, 2012.

[2]. A. Napolano, *Fictional Names: A Critical Study of Some Theories Not Committed to the Existence of Fictional Entities*. London: Cambridge Publishing Ltd, 2014.

[3]. I. Gerus-Tarnawecky, "Literary onomastics," *Names: A Journal of Names*. Available: <https://doi.org/10.1179/nam.1968.16.4.312.2013>

[4]. Kostanski, K., Puzey, G., 2016. Trends in onomastics: an introduction. In: Puzey, G., Kostanski, L. (Eds.), *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power (Xiii- Xxiv)*. Multilingual Matters, Bristol.

[5]. M. Nikolajeva, "Narrative theory and children's literature," *Peter Hunt ed. International companion encyclopedia of children's literature*, pp. 166-178. London: Routledge, 2004.

- [6]. M.K. Gibka, "Functions of characters' proper names in novels," *Onoma*, 53, 49–66, 2018. Available: <https://doi.org/10.34158/onoma.53/2018/4>.
- [7]. Nababan, M. R., Santosa, R., Wibowo, A. H., & Setiawan, S. (2020, December). What's in a Name? Literary Anthroponymy in Children's Literature. In *International Joint Conference on Arts and Humanities (IJCAH 2020)* (pp. 858-861). Atlantis Press.
- [8]. O. Felecan, D. Felecan, (Eds). *Unconventional anthroponyms: Formation Patterns*, 2014.
- [9]. W. V. Langendonck, *Theory and Typology of Proper Names*. Berlin: Walter de Gruyter GmbH & Co. 2007.
- [10]. Abdurazzoqova, S. (2024, February). Antroponimlarning leksik-semantik xususiyatlari va ularning tilshunoslikdagi o'рни. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (pp. 392-396).